

Adalékok nemzeti klasszikusaink magyarországi német nyelvű recepciójához. – Arany János (*Pester Lloyd*, 1854–1867). A magyarországi német sajtó kutatására, szisztematikus feltárására irányuló törekvések noha megjelennek olykor intézményi szinten, pl. a regionális sajtó esetében, jobbra inkább csak projektekről, egyéni kutatási teljesítményekről lehet beszámolni.¹ Jelen sorok szerzőjének elsősorban a 19. második felében megjelent fővárosi német nyelvű *Lloyd*-lapokból kinyerhető irodalmi és színházi vonatkozásokra van rálátása, leginkább a tárcarovat alapján (*Pester Lloyd* első ötven éve, 1854–1904, *Ungarischer Lloyd*, 1867–1876, *Neuer Freier Lloyd*, 1869–1872). Ennek kapcsán igyekszem közreadni minél több hiánypótló adatközlő tanulmányt, melyek hozzájárulhatnak egyes szerzők recepciótörténetének vizsgálatához, illetve a kinyert adatok becslésénél azonos szerkesztőgárdával dolgozó *Ungarischer Lloyd*-dal.³ Tevékenysége kétirányú volt: egyrészt fordításokat, másfelől bírálatokat adott közre. Versközlései, fordításai a vizsgált időszakban az alábbi költeményeket érintik: *A tetétleni halmon*, *Katalin*, *Zách Klára*, *A magyar táncz (Egy töredék beszélyből)*, *Szondi két apródja*, *Széchenyi emlékezete*. Bírálatai közül a *Buda halála* kapcsán négy részben közölt elemzés a mű részletes, Dux saját fordításaival alátámasztott értelmezését nyújtja.

A korszak legjelentősebb fővárosi lapjának az 1854-ben indult *Pester Lloyd* számított. Noha a Falk Miksa előtti érában elsősorban mérvadó gazdasági közlönyként funkcionált, a kultúrákövetítő szerepre is fokozatos hangsúlyt fektetett, főként Dux Adolf színre lépésével. Az A. D. szignó 1855 márciusában jelent meg, és innentől kezdve Dux szakmai pályafutása haláláig (1881) egybeforrt a lap kulturális (irodalmi és színházi) rovatával, illetve rövid ideig az azonos szerkesztőgárdával dolgozó *Ungarischer Lloyd*-dal.³ Tevékenysége kétirányú volt: egyrészt fordításokat, másfelől bírálatokat adott közre. Versközlései, fordításai a vizsgált időszakban az alábbi költeményeket érintik: *A tetétleni halmon*, *Katalin*, *Zách Klára*, *A magyar táncz (Egy töredék beszélyből)*, *Szondi két apródja*, *Széchenyi emlékezete*. Bírálatai közül a *Buda halála* kapcsán négy részben közölt elemzés a mű részletes, Dux saját fordításaival alátámasztott értelmezését nyújtja.

Versközlések

Dux elsőként *A tetétleni halmon* című verset adta közre minden kísérő szöveg, magyarázat nélkül *Auf dem Tetétlener Hügel* címmel 1855 júliusában.⁴

Bő évvel később jelent meg Arany János Heckenastnál kiadott verseskötete, amit Dux röviden méltatott a feuilletonrovatban, mutatóként pedig saját fordításában közreadta a *Zách Klárát*.⁵ Dux úgy látja, hogy irodalmi művekről, különösen lírai alkotásokról más nyelven írni nem egyszerű feladat, ugyanis minél elhivatottabb a költő, annál szervezettebb a kapcsolódás a forma és a költemény szellemisége között. Éppen ezért maga is kritikairás helyett csak Arany költeményeinek jellemzésére vállalkozik.

Értékelése szerint Arany verseiből egy nagyon határozott körvonalakkal rendelkező személyiség rajzolódik ki. „Az a nyugalom, letisztultság, tapasztaltság, amely megtalálható a költeményeiben, azok szerzőjét első pillantásra *férfiként* láttatja a szó legnemesebb értelmében.”⁶ Műveiben visszaköszön a

¹ UJVÁRI 2015, 15–23. Két monografikus feldolgozás a 19. század vonatkozásában: UJVÁRI 2012; RÓZSA 2013.

² Az 1867 utáni másfél évtizedhez ld.: UJVÁRI 2011.

³ Pályaképhez, életéhez, identitásához, irodalomkövetítő szerepéhez ld. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* online, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>; FRIED 2013, 103–114; BÓDYNÉ MÁRKUS 2009, 208–220; HÁSZ-FEHÉR 2017, 41–70; UJVÁRI, 2011, 51–54. (Min-den online tétel utolsó ellenőrzése: 2024. szeptember 5.)

⁴ *Auf dem Tetétlener Hügel* (Nach Johann Arany von Adolf Dux) = *Pester Lloyd*, 1855. július 8. (A továbbiakban csak *PL*.) A régi kritikai kiadás (AJÖM, I) az alábbi fordításokat ismeri: Kertbeny: Gedichte; Nordheim Julius: Ung. Gedichte. Ld. AJÖM I, 486. A továbbiakban még az alábbi köte-tekre hivatkozunk: AJÖM, III; AJÖM, IV.

⁵ *Arany János költeményei* = *PL*, 1856. szeptember 14., benne: A. D., Zách Klára.

⁶ Kiemelés az eredetiben. A tanulmányban közölt fordítások tőlem – U. H. – származnak.

jelenkor a „tompá fájdalom és sztoikus rezignáció váltakozásával”,⁷ majd megjelenik a rezignációból kinyert vidámság, amely Aranynál kedves humorrá női ki magát. S mindehhez nemzeti érzület társul.

Arany maga sem tagadta, hogy élénk figyelemmel kísérte a világirodalom klasszikusait, mes-tereinek nevezte Homéroszt, Ossziánt és Dantét, mások hatása pedig említés nélkül is felismerhető műveiben, például az *Emlények* című versében maga utal Petőfire („S döbbenve ismerek fel rajzomon / Egy-egy vonást, mit szellemujja von.”). Saját alkotásai ennek ellenére semmit nem veszítenek eredetiségükből. Dux ennek alátámasztásaként *A hegedű* Hans Sachsra és Goethére emlékeztető humorát, illetve a balladákban visszaköszönő egyszerű, erőteljes népi humort hozza fel. Zsánerképei pedig a legjobbak közé tartoznak, méltán állíthatók Petőfi mellé. A *Katalin*ban kedves és sötét hangok váltakoznak, az egyszerű tematikát ragyogó drámává alakítja, mindehhez egyéni erőteljes kifejezőmód és művészi ábrázolás társul, csupán a külső forma emlékeztet Puskinra. Dux szerint Arany mindig lát maga előtt irodalmi mintákat, de véleményével nem akarja azt a látszatot kelteni, hogy „ne állna saját lábán”. Csupán arra akart utalni, hogy Arany hangja „nemcsak nemzeti, hanem általános jelentéssel” is bír.⁸

Műfordítóként dicséri Arany nyelvhasználatát „az új hangok”, a ritmikus hangzás, a rímalkotás újszerűsége miatt. A tömör kifejezőkészség a költő egyik erőssége, ugyanakkor emiatt nehéz verseinek fordítása. Ennek szemléltetésére a *Zách Klárát* adja közre saját fordításban. Előljáróban arra figyelmeztet, hogy a témák rendezésének bemutatására ugyan alkalmas a német szöveg, de a költő kifejezőmód szemléltetésére már kevésbé.

A *Katalin*⁹ fordítása négy részben jelent meg 1856 végén. A német nyelvű közlés a szerkesztőség (nyilván Dux által jegyzett) rövid, lap alján közzétett kommentárjával kezdődik, szándékuk szerint a nem magyar ajkú olvasóközönség számára. Arany Jánost úgy említik, hogy „vitathatatlanul a jelenkor legjelentősebb költője”.¹⁰ Művei minden nemzet dicsőségére válnának, a magyar eposz megteremtője; kimagasló érdeme, hogy a nép körében jól ismert Toldi-mondát „igazi nemzeti formába öntötte”.¹¹ *Toldijával* kiérdemelte a Kisfaludy Társaság jutalmát, egyben megalapozta költői hírnevét. Arany a nagy epikusok minden tulajdonságával rendelkezik: művei mély és drámai alapokra, antik egyszerűsége épülnek, a klasszika nyugalma árasztják, miközben „a poézis illata” lengi körbe őket. Jellemábrázolásban a pszichológiai hitelességre törekszik, élénk természetábrázolásai melegséget árasztanak, a cselekmény „friss és izgalmas”.¹² Mesterien bánik a magyar nyelvvel, rejtett kincseit igyekszik kiaknázni. Kifejezőmódja érthető, mégis költői. Az eposz mellett a balladaköltészet terén is szép sikereket ér el. A *Katalin* című művében ugyan némileg letért eredeti költői útjáról, a költeményen érződik Byron hatása, mégis bővelkedik erőteljes részekben, melyek révén Arany költészetének ereje jól megmutatkozik.¹³

⁷ Uo. Kiemelés az eredetiben.

⁸ Kiemelés az eredetiben.

⁹ *Katalin von Johann Arany, Deutsch v. Adolf Dux = PL*, 1856. december 28., 30., 31. és 31. esti kiadás. Ha másképp nem jelölöm, reggeli kiadás. Kötetben: *Ungarische Dichtungen von Johann Arany, Deutsch von Adolf Dux, Pest, Lauffer und Stolp*, 1861.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ A Török Zsuzsa gondozásában megjelent korszerűsített kritikai kiadás (Arany János. *Elbeszélő költemények*, 2019, 892) adatai: ARANY, Johann, *Ungarische Dichtungen*, Deutsch von Adolf Dux, Pest, Lauffer & Stolp, 1861, 1–52, (ezt megadja az AJÖM III., 308 is), valamint *Gedichte von Johann Arany*, Aus dem Ungarischen von Ludwig Korodi, Kronstadt, Verlag von Haberl & Sindel, 1863, 62–112 (*Katalin: Poetische Erzählung*).

Ezt követte 1857 elején *A magyar táncz (Egy töredék beszélyből)* közlése *Der ungarische Tanz. Bruchstück aus einer ungarischen Erzählung* címmel.¹⁴ Dux hamarosan közreadta a *Szondi két apródját* is *Die beiden Edelknaben Szondis* címmel, ezúttal Gottlieb Stier¹⁵ tolmácsolásában¹⁶.

Széchenyi halála kapcsán 1860-ban jelent meg Aranytól a *Széchenyi emlékezete* magyar nyelven,¹⁷ majd másnap Dux fordításában *Széchenyi's Andenken* címmel németül¹⁸.

Bírálatok

Még mielőtt Dux a *Pester Lloyd*hoz került volna, megjelent egy háromrészes sorozat a lapban, mely a magyar költészet jelenét tárgyalta.¹⁹ A szerző szerint Arany írásművészetében megmutatkozik a találékonyság, a plasztikus ábrázolásmód, a nagyszerű jellemrajz, objektivitása pedig semmilyen más magyar költőhöz nem hasonlítható. Mindez jól érzékelhető a Petőfivel való összevetésben. Arany nyugodt, „mentes a szív idealizmusától”, egy középkori költő naivitása jellemzi, ugyanakkor megvan benne egy modern művész önrézete és az alkotó képzelet; robusztus alakjai ezekből táplálkoznak, „nem a csalóka idealizmusból”.²⁰ Emellett formai tisztaság jellemzi.²¹

Dux miután a *Pester Lloyd*hoz szerződött, első tárcáját *Ungarische Literaturbriefe* címmel jelentette meg.²² Írásával egy, a magyar nyelvű sajtóban kibontakozott vitához kapcsolódott, ugyanis Arany Jánost és Petőfit egy kritikus epigonnak nevezte, ami miatt Gyulai tollat ragadott, és a *Budapesti Hirlap* hasábjain a költők védelmére kelt, elsősorban teljesítményük miatt.²³

Dux szerint az 1850-es évek közepén az irodalom feladata abban áll, hogy „egyedüli hordozója a nemzeti létnek”, nemzetfenntartó szerepe van.²⁴ A reformkori költőnemzedék természetesen még nem szembesült ezekkel a feladatokkal. Petőfi és Arany eredeti művekkkel, a nemzet lelkébe hatoló alkotásokkal állt elő, és nemcsak dicsőítették, hanem olvasták is őket, így érthető Gyulai felháboro-

¹⁴ A. D., *Der ungarische Tanz: Bruchstück aus einer ungarischen Erzählung, Nach Johann Arany* = PL, 1857. február 1. A kritikai kiadások további fordításokat nem adnak meg.

¹⁵ Heinrich Christoph Gottlieb Stier (1825, Bázeli – 1896, Dessau): tanár, történész, filológus.

¹⁶ *Die beiden Edelknaben Szondis, Ballade von Johann Arany, Übersetzt von Gottlieb Stier* = PL, 1857. augusztus 15. A kritikai kiadás (AJÖM I, 499) az alábbi fordításokra hivatkozik: Handmann, Arany's ausgew. Gedichte, valamint Sponer, Dóczy és Gragger-Lüdeke fordításai.

¹⁷ *Széchenyi emlékezete, Arany Jánostól* = PL, 1860. október 14.

¹⁸ A. D., *Széchenyi's Andenken, Von Arany János* = PL, 1860. október 15. Az S. Varga Pál gondozásában megjelent *Kisebb költemények, 1860–1882* (2019, 479) által hivatkozott fordítások: *In memoriam Széchenyi*, Aus dem Ungarischen von Dr. Heinrich Gartner, Bp., 1908; *Dem Andenken Széchenyis*, Gedichtet von Johann Arany, ins Deutsche übertragen von Nicolaus Balogh (= Sonderdruck aus dem Programm der Statl.[ichen] Höheren Handelsschule für Knaben zu Baja, Corvin nyomda, 1931, 7); *Széchenyi's Angedenken* (Szemere László) = *Ungarische Dichtungen*, übertragen von Ladislaus [László] Szemere, Bp., R.[ezső] Gergely Verlag, 1935, 141–146. Az AJÖM I, 515 hivatkozásai: STURM Albert, *Széchenyi's Andenken, Gedicht von Johann Arany*, übersetzt von Adolf Dux, *Literarische Berichte aus Ungarn*, Bd. 4, 1880, 612–616, valamint Szemere László, *Budapester Tagblatt*, 1910, 83. sz.

¹⁹ N. N., *Die ungarische Poesie der Neuzeit* = PL 1854. június 6., 25., 28., 29.

²⁰ PL, 1854. június 25.

²¹ PL, 1854. június 29.

²² A. D., *Ungarische Literaturbriefe*, I = PL, 1855. március 11.

²³ GYULAI Pál, *Szépirodalmi szemle*, I = *Budapesti Hirlap*, 1855. január 24.; *Szépirodalmi szemle*, II = *Budapesti Hirlap*, 1855. február 15., február 21. Gyulai hivatkozásaiban megadja a *Pesti Napló*ban 1853–54-ben közölt írásait.

²⁴ DUX, *Ungarische Literaturbriefe*.

dása. Rájuk nem hajdan volt nagyságok epigonjaiként szabad tekinteni, sokkal inkább a következő nemzedékek előfutáiraiként. Erre jogosít fel az elmúlt hét év élénk irodalmi élete, amely a szellemi prosperitás érdekében az életkedvre, az alkotóerőre hat. Az is reményre ad okot a jelen neves költőinek szerepét illetően, hogy „a nemzetnek még meg kell ünnepelnie az európai elemek felvételét a nemzeti életébe, csatlakozását a civilizáció szelleméhez a költészetben”.²⁵

Dux úgy vélte, a nemzeti szellem megjelenésének egyik tiszta formája Arany *Toldija*. Toldi Miklós képe élénken él a nemzet emlékezetében, és már ezáltal sokkal alkalmasabb arra, hogy egy nemzeti költemény hőségé váljon, mint egy jóval ideálisabb figura, aki viszont nem létezik a nép tudatában. Arany már témaválasztásában bizonyította költői érzékét, az anyag feldolgozásában pedig költői erejét: az egyszerű, csupán testi erővel megáldott hős Arany keze alatt szinte megdicsőül, már az első perctől kezdve hat az érzelmeinkre. A tartalma mellett a költeményt formailag is hatásosnak érezte.

Duxtól Arannyal kapcsolatos bírálatok az 1860-as években jelentek meg ismét. A *Bolond Istók* első éneke kapcsán megint arról ír, hogy Byron formai hatása érződik Arany költeményén, azt ügyesen alkalmazza. Stancái nemcsak hangzatosak, hanem gondolatgazdagok és költői tartalommal is bővelkednek, ahogy műveinek szereplői és cselekménye is; ez egy közép-szerű tehetségnek nem adatott volna meg. A *Bolond Istók*ban élet és halál tematikáját jeleníti meg. A mű egyik fénypontja egy cigány horda bemutatása, akiknek kezébe kerül Istók, valamint annak a környezetének az ábrázolása, továbbá számtalan szellemes, a költő humorában bővelkedő fordulat. Dux azt kívánja, hogy a szerzőnek adassék erő és kedv a megkezdett mű folytatásához.²⁶

Dux a magyar költők hazai és külföldi fogadtatását tárgyaló tárcájában kijelenti, hogy Arany költeményeinek kiadására nagy szükség mutatkozik a magyar irodalomban. Vannak jelentős művei, pl. *Az elveszett alkotmány*, amely már alig hozzáférhető a nagyközönség számára, míg más költeményei még meg sem jelentek nyomtatásban. Ebből adódik az igény, hogy mind az előbbi, mind az utóbbi költemények összkiadásban is legyenek elérhetők. Ennél jóval égetőbbnek látja, hogy megszülessenek azok a művek is, amelyekből csupán töredékek léteznek. A *Toldi*-trilógiából csak két rész van meg, az Attila-trilógiából mindössze a *Buda halála* készült el. Ezen nagyszerű alkotások befejezéséhez azonban az kellene, hogy a jelenlegi időigényes egyéb tevékenységei mellett az írásra is tudjon időt fordítani.²⁷

Dux Arannyal kapcsolatban első terjedelmesebb bírálatát a *Buda halála* nyomán írta, mely néhány szövegrészlet fordításával együtt négy részben jelent meg 1864-ben.²⁸ Kritikájának elején tudatja olvasóival, hogy a mű 1864-ben elnyerte az Akadémia legjobb epikus költeményért kiírt Nádasdy-díját. Az ítések szerint nemcsak a legjobb volt a beérkezett 11 pályamű közül, hanem a magyar elbeszélő költészet kimagasló alkotásai közé sorolható, és amennyiben az előszóban felvázolt trilógia ugyanilyen minőségben elkészül, úgy szerzője a nemzetét egy korszakos művel ajándékozza meg. A bírálók sorában foglalt helyet Kemény Zsigmond, Jókai Mór és Gyulai Pál, utóbbi részletes észrevételeit ismerteti Dux.

E kimagasló munka egy nagyobb eposz terveit körvonalazza. Szerzője nem kisebb dologra vállalkozik, minthogy a népköltészetből már kiveszett vagy ott is csak részlegesen jelen volt régi naiv eposzt beemelje a műköltészetbe. Tárgyát, a hun mondakört írónk eddig figyelmen kívül

²⁵ A. D., *Ungarische Literaturbriefe*.

²⁶ A. D., *Részvét könyve* = PL, 1863. június 21.

²⁷ A. D., *Ungarische Dichter in der Heimat und in der Welt* = PL, 1866. december 29.

²⁸ A. D., *Buda halála* (*Buda's Tod*), *Episches Gedicht von Johann Arany, I–IV*, = PL, 1864. március 26., 31., április 10., 21. Fordításokhoz ld. AJÖM IV, 207: STURM Albert, *König Buda's Tod, Ein Epos von Johann Arany aus dem Ungarischen übersetzt*, Leipzig, 1879; SPONER Adolf, *Rege a Csodaszarvasról fordítása, Dichtungen von Johann Arany, Aus dem Ungarischen übertragen*, Leipzig, 1880.

hagyták, noha irodalmi feldolgozásra kifejezetten alkalmasak. A *Buda halála* szerzője mesterien bánik a témával, kiválóan ötvözi a mondákat, meséket, történeteket, melyeket akár a germán Attila-mondákkal vagy a *Nibelungen-énekek* is összekapcsol. A régi epikusok invencióját sem hagyja figyelmen kívül; Hadur és Ármány új, energikus alakot ölt, a történethez szervesen kapcsolódnak. Arany stílusát az egyszerű és erőteljes ábrázolásmód, ízlés és józan számítás jellemzi, kerüli a sötét színeket, az érthetőségre törekszik. A trilógia alapkonceptiója Zrínyi és Vörösmarty nyomán vígaszt kíván nyújtani, a nemzeti érzést hivatott erősíteni, ehhez szerencsés történetszövés és jellemábrázolás társul. A cselekmény már az expozícióval indul, majd ez érdeklődés folyamatos fenntartása mellett jut el a katasztrófaig. Semmi felesleges mellékszál, ciráda, lírai szólam nem zavarja meg az „elbeszélés egyszerű magasztosságát”,²⁹ a szereplők jellemfejlődése a vezetőszál. Arany nemcsak a tartalom, de a forma mestere is, megszokott korijambusait jóhangzású, ritmikusabb alexandrinusok váltották fel. Nyelvhasználata is mesteri, a régi magyar nyelv és a népnyelv ízléses, sallangmentes elegyét alkotja, méltó a mű tárgyához.

Dux szerint az ítések bírálata jól mutatja Arany vállalkozásának a nehézségeit, azaz a naiv eposzt akarja visszahozni a műköltészetbe, azt a naiv eposzt, amely vagy soha, vagy csak részleteiben volt meg. Véleménye szerint ez az állapot nemzetenként változó, egy nemzet művészi tudatának (*Kunstbewußtsein*) függvénye. Minél korábban, egy nép minél naivabb állapotában alakul ez ki egy nemzet életében, annál teljesebb nemzeti eposz jöhet létre. A legszerencsésebb pillanat a görögök számára adatott meg. A németek esetében a naiv eposz, ha nem is sokkal, de még a művészi tudat kialakulása előtt jelent meg, így ők állnak a legközelebb a görögökhöz. Ennek következtében nem elég a költői tehetség egy nemzeti eposz megalkotásához, hanem a nép génusza, az ősi alkotóelemek is nélkülözhetetlenek. A magyar nép esetében utóbbiak csak igen csekély mértékben adtak meg. Az Árpáddal bevonult magyarok és a hunok közötti genetikai kapcsolat csak hipotézis, a magyar nyelvemlékek viszonylag fiatalok, a hun nyelvemlékek, illetve mondáik közül pedig alig maradt fenn valami. Arany vállalkozása, egy előzményekből alig meríteni tudó naiv eposz megalkotása ezért rendkívüli teljesítmény. A létrejött mű pedig csodálatra méltó, még akkor is, ha a természetes úton keletkezett eposzokhoz nem hasonlítható, de azok számtalan erényét fel tudja mutatni.

Dux kifejti továbbá, hogy Arany vállalkozása, a hun időkhoz való visszatérés még hatalmas tehetsége ellenére akkor is nagy merészségre vallana, ha nem lenne két tényező, amivel ez magyarázható. Egyik a patrióta hevület által vezérelt akarat a hazai kulturális élet más nemzetekhez hasonló felvirágoztatására, ami által a művelt népeknél oly nagy szerepet játszó nemzeti művelődéstörténet is felértékelődne, azaz a hősi és mitikus múlt, amely a görögöket annyira lelkesítette, illetve a germán népeknél hasonló szerepet játszott. Ezt a múltba való visszatekintést kellene a magyaroknál is felébreszteni, valamint a hiányzó részeket lenne szükséges mesterségesen megalkotni. A másik tényező pedig a tudomány, amely a múlt minden területét illetően (állat- és növényvilág, filozófia, történelem stb.) jelentős adatokat tárt fel.

Arany a *Nibelungen-énekekre* és hasonló költeményekre legalább támaszkodhat, hallhatja az ősi énekek eredeti hangját, mintaként szolgálhatnak a szereplői pl. Buda, Gyöngyvér stb. megformálásában. Dux úgy látja, Arany bátran használta a krónikák és a fennmaradt mondák elemeit, ezeket vegyítette a régi magyar nyelvvel. Elbeszélő stílusát, a krónikás pozícióját az egyszerűség és a naivitás hatja át. Ez rögtön megmutatkozik a mű elején, ahol a műeposzok fohászához vagy fegyvercsattogatásához képest egy szép kép, majd az egyszerű történetkezdés áll.

A bírálat második részében Dux közread egy részletet a mű elejéből, saját fordításában, illetve hosszasan ismerteti a mű tartalmát. A korábban vázolt gondolatait azzal egészíti ki, hogy a hun mondák több európai nép esetében ismertek, több költeményben is tovább élnek, igaz, eltérések mutatkoznak a germán és a román népcsoportok között. Ez a források eredetére, az ebből fakadó

²⁹ A. D., *Buda halála*, I.

bizonytalanságra vezethető vissza, innen jönnek a mondából eredő elágazások román, német irányba, miközben a magyar teljes mértékben hiányzik. Ezt a hiányt hivatott Arany költészete pótolni, így ennek minél szélesebb körben való megismerése, elterjedése általános érdeke, sőt szükséglete az irodalomnak. Ehhez próbál segítséget nyújtani az első ének elejéből, az eredeti alexandrinusok helyett Nibelungen-strófászerkezettel közreadott fordítás.

A bírálat harmadik részében Dux rámutat arra, hogy Arany célkitűzése, a nemzet elveszett naiv eposzának mesterséges úton történő reprodukciója nem valamiféle kalandorság. A letűnt kor megidézéséhez, a régi hangzásvilághoz azonban csak addig nyúlhatott vissza, amennyire az a kor emberének még komfortosnak bizonyult. A mű tartalmát illetően pedig – a nemzeti szellem támasztotta elvárások figyelembevételével – alkalmazkodnia kellett ahhoz a tematikában hasonló európai eposzhoz, amelynek keletkezése egybeesett a magyar naiv eposz megírásához szükséges elemek létrejöttével, azaz a *Nibelungen-ének*hez. Ennek tragikus karakterét Arany nem utánozta, hanem önállóan megismételte. Ahogy abban Siegfried halála, illetve az ezt követő további tragikus események láncolata, úgy Aranyánál is adott egy lezárt tragikus esemény, amely egyben előrevetíti Attila és az egész hun birodalom tragédiáját.

Dux olvasata szerint a költemény alapjának megteremtéséhez nem lett volna szükség arra, hogy Budát, Attila öccsét Arany annak bátyjaként szerepeltesse, mivel egy tragikus konfliktus a történelmi alaphelyzetben is létrejöhetett volna, ám a szerző szükségesnek érezte ezt a tragédia szempontjából. Megtehetette, folytatja, mivel a történelmi tény nem bír különösebb jelentőséggel, másrészt a csere nem önkényes, hanem egy jól átgondolt költői terv része. Az agg Buda érezve gyengeségét, megosztja hatalmát Attilával, majd ezt megbánja, bizalmatlanná válik és erőszakos cselekedetekhez folyamodik, ami maradék hatalmának elvesztéséhez, végül halálához vezet. Ez a karakter nem mérhető se erejénél, se nagyságánál fogva Learhez vagy Siegfriedhez, de sorsának fokozatos, következetes fejlődését tekintve „lebilincselő, költői és megható”.³⁰ Valamint a gyenge, agg Budához hasonlatos a későbbiekben hőssé váló Attila ereje és nagysága, akinek a Buda bizalmatlanságával, haragjával szemben tanúsított nyugalma, önuralma már előrevetíti emberi nagyságát „még a történelmi küldetés előtt”.³¹

Dux szerint ugyancsak tanulságos a két uralkodó házastársainak egymáshoz való viszonya, amely jelentős hatással van a cselekmény alakulására. Buda terméketlen hitvese szemmel tekint az Attilát fiú utóddal megajándékozó asszonyra, a 'társkirálynőre', valamint irigy annak szépségére. Ez a helyzet a torzsalkodás melegágya, noha Attila igyekszik ezen úrrá lenni. A *Nibelungen-ének*ben hasonló helyzetben van Brünnhilde és Kriemhilde, ami már előrevetíti a tragédiát, a birodalom bukását.

A korábban már említett életkorok felcserélése tehát nem Arany szeszélye, hanem egy alaposan végiggondolt terv kiindulópontja, amelyből cselekményszálak erednek, és oda vissza is vezethetők. Dux szerint az életnek ez a ki- és visszaáramlása egy bizonyos pontban, ez „az első és elengedhetetlen feltétele minden szerves alkotásnak” adja Arany költészetének a „rendíthetetlen értékét”. Ezen felül jól példázza, hogy a mű nemcsak kívülről tűnik jól felépítettnek, hanem belül is szervesen építkezik, így összevethető az évszázadokon át érlelt európai versenytársaival. A recenzens szerint mivel Aranynak elévülhetetlen érdemei vannak a nemzeti irodalom terén, ezért nem lenne ildomos azt mérlegelni, hogy a *Buda halála* vajon magán viseli-e a naiv eposz minden tulajdonságát, illetve minden részletnek megvan-e a maga jogosultsága.

A naiv eposz sajátossága, hogy egyben zsánerképek is, véli Dux. Ennek pontos szerzői lenyomatát adják koruk kulturális életének, az asztali szokásoktól kezdve a ruházatkodáson át a fegyverviselésig, viszont a modern kor költője erre a történelmi perspektíva miatt nem képes. A külsőségekkel ellentétben az emberi szív, a szenvedély, a normák ábrázolása mindig lehetséges, időbeli kötöttségek nélkül. Arany szereplőit a helyzeteknek és a hangulatoknak megfelelően ábrázolja, a kultúrtörténeti

³⁰ Uo., III.

³¹ Uo.

vonatkozások hiányában nem tud a görögökhöz és a németekhez hasonló külső képet festeni, mivel csak a fennmaradt krónikák szűkös forrásaira támaszkodhatott.

A bíráló utolsó részében Dux rámutat a mű hiányosságaira is. Úgy véli, indokolt lett volna a szereplők színesebb bemutatása, a külsőségek árnyaltabb, részletekbe menő leírása, melyek alapkellei a naiv eposznak. Erre legfeljebb a negyedik énekben tesz Arany „bátortalan kísérletet”, amikor Attila egybehívja a hun sereget: „Otthon a fehérség sem dolga-felejtő, / Sürög a kezében tarka színű fejtő, / Hímzi ura szűrjét, szép tiszta ruháit: / Titkon eped, könnyez, férje után áhit.”³²

Dux felhívja a figyelmet Arany művének egy másik részére, amely véleménye szerint markánsan megmutatja a különbséget a *Nibelungen-ének* és az egy szerző által jegyzett naiv költemény között. Míg a modern költő a jellemzés közepette szinte megelégedik a főhősről, addig a középkori szerző számára a testi erő mindennapos, magától értetődő jelenség, amire csak rövid, erőteljes vonásokkal utal, és figyelme sokkal inkább a főhősre irányul. Ezt Dux az alábbi, medvevadász példával szemlélteti a 8. énekből (hét versszakot idéz):

„Halljátok először medve vitézségét,
Hogy múlatta Etel s Buda feleségét.
Nagy medve, bozontos, kétlábú, temérdek,
Kezde alátörni amint közel értek. [...]”
vége:
„Így Etel a foglyát fárasztja halálig,
Míg lihegő száján csúf nyelve kimállik,
Futtában a nagy kört szedi összebb-összebb,
Int végre a bajnok, hogy gúzsba kötözzék.”

A *Nibelungen-ének*ben Siegfried jellemzése nagyon árnyalt, ruházatának és fegyverzetének leírása nagyon alapos. Ehhez társul a testi ereje és bátorsága, így az olvasó szeme előtt szinte kívülről-belül megelevenedik a hős. Aranynál pont ez a „plasztikus kiegészítés” hiányzik, ami azért is sajnálatos Dux szerint, mivel a szerző egy igazi epikus költő, „a plasztikus ábrázolásnak olyan mestere, aki a személyeken és tárgyakon túl hosszasan elnyúló történeteket is képes önálló tiszta képekben érzékeltetni”.³³

Más a helyzet, ha a tömegek ábrázolásáról van szó. Ezek maguktól mozognak, nem a hős vezeti őket, inkább őt hordozzák és tolják. Az olvasó számára ez úgy jelenik meg, hogy a hős köré szerveződnek a másod- és harmadrangú szereplők, és így tovább, végül így jön létre az egyre nagyobb tömeg. A jól körülhatárolható alakok lassú eltűnése, majd a tömeg kialakulása a *Buda halálában* nem jelenik meg, itt a főhősök mögött egyből a masszává olvadt tömeg elevenedik meg, köztük csak elvétve található összekötő elem. A költemény ebbéli hiányosságának következménye az epizódok hiánya.

Mindeközben ismételten kiemeli Dux, hogy a *Buda halála* csak egy része a nagy egésznek, így tehát maga a mű is csak egy epizód, „egy forrás, amelyből és amely szerint majd az az epikus folyam életre kel, amely most még hiányzik”.³⁴ Dux a műről így csak feltételesen alkot véleményt. Annyi bizonyos, hogy Arany alkotása egy jól tagolt költemény, számos része kitűnő, pl. a színekben bővelkedő 8. ének, illetve a Csodaszarvas legendája a magyarok és a hunok eredetéről. Úgy véli, végleges bírálatot majd a teljes opusz létrejötte után lehet csak mondani. Reméli, hogy a biztató kezdet után a folytatás is méltó lesz a választott tárgyhöz.

³² Uo., IV.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

Hivatkozott irodalom

- A. D., *Ungarische Literaturbriefe*, I = *Pester Lloyd*, 1855. március 11.
- A. D., *Der ungarische Tanz: Bruchstück aus einer ungarischen Erzählung*, Nach Johann Arany = *Pester Lloyd*, 1857. február 1.
- A. D., *Széchenyi's Andenken, Von Arany János* = *Pester Lloyd*, 1860. október 15.
- A. D., *Részvét könyve* = *Pester Lloyd*, 1863. június 21.
- A. D., *Buda halála (Buda's Tod), Episches Gedicht von Johann Arany, I–IV*, = *Pester Lloyd*, 1864. március 26., 31., április 10., 21.
- A. D., *Ungarische Dichter in der Heimat und in der Welt* = *Pester Lloyd*, 1866. december 29.
- AJÖM, I. = *Arany János, Elbeszélő költemények*, s. a. r. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1).
- AJÖM, III. = *Elbeszélő költemények*, s. a. r. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 3).
- AJÖM, IV. = *Keveháza, Buda halála, A hun trilógia töredékei*, s. a. r. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1953 (Arany János Összes Művei, 4).
- Arany János elbeszélő költemények*, s. a. r. és a jegyzeteket készítette Török Zsuzsa, Bp., Universitas – MTA BTK, 2019.
- Arany János költeményei* = *Pester Lloyd*, 1856. szeptember 14., benne: A. D., Zách Klára.
- BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, *Dux Adolf és Neustadt Adolf bécsi kapcsolatai Ludwig August Franklhoz írt levelek tükrében* = *Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János 60. születésnapjára*, szerk. Főrizs Gergely, Bp., rec.iti, 2009, 208–220.
- Die beiden Edelknaben Szondis, Ballade von Johann Arany, Übersetzt von Gottlieb Stier* = *Pester Lloyd*, 1857. augusztus 15.
- FRIED István, *Két (irodalmi) világ között: Dux Adolf „hungarus patriotismus”-a = Irodalomtörténet*, 94(2013)1, 103–114.
- Gyulai Pál, *Szépirodalmi szemle*, I = *Budapesti Hirlap*, 1855. január 24.; *Szépirodalmi szemle*, II = *Budapesti Hirlap*, 1855. február 15., február 21.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Bevezetés a „német–magyar” szépirodalomba (Arany János német recepciójának első időszaka)* = *Tiszatáj*, 71(2017)3, 41–70.
- Katalin von Johann Arany, *Deutsch v. Adolf Dux* = *PL* 1856. december 28., 30., 31. és 31. esti kiadás. Kötetben: *Ungarische Dichtungen von Johann Arany*, Deutsch von Adolf Dux, Pest, Lauffer und Stolp, 1861, https://play.google.com/store/books/details/Ungarische_Dichtungen_Katalin_and_Kev%C3%A9h%C3%A1za_Deutsch?id=fQleAAAACAAJ&hl=en_GB&gl=US.
- Kisebbs költemények, 1860–1882*, s. a. r. S. Varga Pál, Bp., Universitas – MTA BTK, 2019.
- N. N., *Die ungarische Poesie der Neuzeit* = *Pester Lloyd*, 1854. június 6., 25., 28., 29.
- RÓZSA Mária, *Pesti német nyelvű lapok a kultúráközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*, Bp., Argumentum, 2013.
- Széchenyi emlékezete, Arany Jánostól* = *Pester Lloyd*, 1860. október 14.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, online, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
- UJVÁRI Hedvig, *Kulturtransfer in Kakanien: Zur Jókai-Rezeption in der deutschsprachigen Presse Ungarns (1867–1882)*, Berlin, Weidler, 2011.
- UJVÁRI Hedvig, *Deutschsprachige Presse in der östlichen Hälfte der Habsburgermonarchie: Deutschsprachige Medien und ihre Rolle als Literaturvermittler in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2012.
- UJVÁRI Hedvig, *Több mint interdiszciplína? A magyarországi német nyelvű sajtó kutatásáról* = *Magyar Könyvszemle*, 131(2015)1, 15–23. DOI: <https://doi.org/10.17167/MKSZ.2015.1.15>.

UJVÁRI HEDVIG